

Jasna Veljković*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Jasna Hrnčić**

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Primena sociodramskog pristupa u edukaciji studenata socijalne politike i socijalnog rada***

Apstrakt

U ovom radu istraživani su efekti primene sociodramskog pristupa u visokoškolskoj nastavi. Cilj istraživanja je bio analiza efekata koji sistem od pet nastavnih jedinica, zasnovan na sociodramskom pristupu, ima na varijable grupnog rada kod studenata u visokoškolskoj nastavi. Varijable grupnog rada, koje su razmatrane, bile su: grupna kohezija, osećaj pripadnosti grupi, osećaj uključenosti u grupu, nivo učešća u komunikaciji, osećaj odgovornosti za grupu, uticaj učesnika na grupu, nivo organizovanosti grupe, uticaj neformalnog vođe na grupu, uticaj formalnog vođe na grupu (profesorke) i usmerenost grupe cilju. Sprovedeno je istraživanje metodom ponovljenih merenja na uzorku od 70 studenata socijalne politike i socijalnog rada. Analiza značajnosti razlika pokazala je da su u ponovljenom merenju rezultati na svim posmatranim varijablama bili značajno viši, dok je analiza glavnih komponenti sugerisala i promenu u strukturi odnosa između varijabli.

* jasnapsi@gmail.com

** Jasna.hrnčić@fpn.bg.ac.rs

*** Članak je rezultat rada na projektu „Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji”, kojeg finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, broj 47021.

Nalazi sugerišu da primena sociodramskog pristupa u nastavi unapređuje participaciju studenata, njihovo osećanje pripadnosti grupi i učenje načina vođenja efikasnog grupnog rada.

Ključne reči:

grupni proces, sociodrama, socijalni rad u grupi, univerzitet, varijable grupnog rada

Iskustveno prenošenje znanja u visokoškolskom obrazovanju posebno je značajno u oblasti usvajanja veština potrebnih za stručni rad. Ovaj pristup je odavno usvojen u obrazovanju za medicinske, tehničke i umetničke struke, ali tek poslednjih godina dobija svoje mesto i u obrazovanju u društvenim naukama, pa se i u obrazovanje socijalnih radnika sve više primenjuju razni oblici iskustvenog učenja veština socijalnog rada. Jedan modus ovakvog pristupa je uvežbavanje profesionalnih veština kroz direktnu interakciju između studenata, koji je posebno primeren za razvijanje veština socijalnog rada u grupi.

Socijalni rad u grupi se pojavljuje već u prvoj polovini dvadesetog veka. Podstiče ga razvoj psihologije, sociologije, grupne psihoterapije i socijalno orijentisane kliničke psihijatrije, koja uvodi socijalne radnike u zdravstvene institucije. Kako je grupni kontekst prisutan u svim modalitetima primene socijalnog rada, a posebno u oblasti kliničkog socijalnog rada, dok je razumevanje grupne dinamike osnov za razumevanje procesa nastanka, održanja i menjanja socijalnog funkcionisanja osobe, koji je u fokusu socijalnog rada, veštine grupnog rada stiču izuzetan značaj za socijalne radnike. Skoro sve institucije socijalne zaštite u svetu koriste socijalni grupni rad, zbog njegovih značajnih prednosti.

Socijalni rad u grupi Merdžori Marfi (Margory Marfi) definiše kao jedan od metoda socijalnog rada za „... poboljšanje socijalnog funkcionisanja ličnosti kroz ciljane grupna iskustva”.¹ Zasnovan je na dobro poznatom uticaju grupa na individue i na izuzetnom značaju grupnog procesa u realizaciji individualnih i grupnih ciljeva i u smanjenju ili eliminisanju teškoća i blokada u socijalnom funkcionisanju. Socijalni rad u grupi je obavezan predmet na smeru Socijalne politike i socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Beogradu od samog nastanka ovih studija, koji doskora nije uključivao iskustveno učenje grupnog rada. Da bi se ovo ograničenje prevazišlo, smatrali smo značajnim da se u nastavu ovog predmeta uvede akciono učenje grupnog rada, koje podrazumeva biti u grupi, učestvovati u grupi, spoznavati iskustveno grupnu

¹ Dušan Petrović, Tomislav Sedmak, *Metode grupnog socijalnog rada*, Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku – Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 53.

dinamiku, grupni proces, proces vođenja grupe i sl. i time povezivanje teorije sa praksom grupnog rada. Posebno je bilo značajno da se studenti uključe u proces donošenja odluka o sadržaju grupnog rada, što se smatra najvišim nivoom participacije.² Sociodrama je metod rada sa velikom grupom koji pruža mogućnost iskustvenog učenja različitih socijalnih odnosa, i koji je posebno pogodan za uključivanje u akademsko obrazovanje.³ Leni Ferhofstad-Denev (Leni Verhofstadt-Deneve) je primenjivala akcione tehnike psihodrame i sociodrame u nastavi sa studentima psihologije.⁴ Zaključila je da se ove tehnike najbolje mogu primenjivati na kursevima koji su blisko vezani sa socijalnim naukama i koji zahtevaju primenu divergentnog mišljenja, kao što su podučavanje istoriji, trening socijalnih veština, religija i etika, dok su ove tehnike manje pogodne za obučavanje u predmetima gde se traži jedno, striktno rešenje, kao što su matematika, fizika i hemija.⁵ Iz ovih razloga opredelili smo se za primenu sociodramskog pristupa u okviru predmeta Socijalni rad u grupi.

SOCIODRAMA KAO METODA GRUPNOG RADA

Rodonačelnik psihodrame i sociodrame je J. L. Moreno (Moreno)⁶, koji je odredio da se sociodrama bavi „... problemima u kojima je kolektivni ili socijalni aspekt funkcionisanja individua stavljen u prvi plan, dok su njihovi privatni odnosi stavljeni u drugi plan”.⁷ Kada se pojedinci tretiraju kao reprezentanti društvenih uloga i odnosa uloga, to više nisu njihove privatne uloge već je to „socio-psihodrama” ili „kraće – sociodrama”.⁸ Naravno, ova dva plana našeg življenja, lični i socijalni, nikada ne mogu biti potpuno odvojeni jedan od drugog.

Moreno se bavio radom na razrešavanju međugrupnih konflikata, te je u sociodrami zahtevao od predstavnika određenih grupa da „međusobno zamene

² Robert Siegler, Judy DeLoache, Nancy Eisenberg, Jenny Saffran, *How children develop*, Worth, New York, 2003.

³ Jasna Veljković, „Mogućnosti primene metode sociodrame u akademskom obrazovanju”, *Godišnjak*, Vol. 10, br. 16, 2016, str. 123–135.

⁴ Leni Verhofstadt-Deneve, *Theory and Practice of Action and Drama Techniques-Development Psychotherapy from Existential-Dialectical Viewpoint*, JKP, London and Philadelphia, 2000.

⁵ Ibid., p. 225.

⁶ Jakov Levi Moreno, *Psychodrama*, Vol. 1, Baecon House, New York, 1976.

⁷ Jakov Levi Moreno, *Who shall survive?*, Baecon House, New York, 1953, p. 25.

⁸ Ibid., p. 43.

uloge u cilju postizanja razumevanja između grupa”.⁹ Smatrao je da se na taj način može postići bolje razumevanje grupa koje su u konfliktu, te samim tim pospešiti postizanje mira i boljeg socijalnog reda. On primenjuje sociodramu u kojoj istražuje sa grupama aktuelne događaje u SAD toga doba, kao što su bili suđenje Ajhmanu, ubistvo Kenedija i nemiri u Harlemu.

Mnogi njegovi učenici nastavljaju primenu sociodrame u širem socijalnom kontekstu. Jedan od njih je Kelerman (Kelerman)¹⁰, koji već nekoliko decenija primenjuje sociodramu u razrešavanju konflikata politički zaraćenih strana. Kompleksna mešavina unutrašnjih i spoljašnjih faktora utiče na stavove i ponašanja ljudskih bića. Svaka sociodrama pokušava da otkrije šire socijalne, ekonomske, političke, kulturalne i religijske determinante problemskih situacija. Kelerman smatra da „ono što nikada ne smemo zanemariti jeste specifičan istorijski kontekst u kome se nešto događa, kao i psihosocijalna situacija učesnika”.¹¹

Garsija (Garcia)¹² definiše sociodramu kao metod učenja. Cilj ovog procesa je omogućiti učesnicima probu, vežbanje i praksu u rešavanju problema u oblasti ljudskih odnosa, kroz akciju otkrivanjem zajedničkih karakteristika i potreba kod ljudi, dopuštajući im da svoje misli, osećanja, želje, zebnje i nadanja iznedre na površinu. Đurić i Veljković¹³ smatraju da „sociodrama predstavlja psihodramsku akciju usmerenu na rešavanje nekog problema za celu grupu. Likovi u sociodrami nisu personalizovani”.

U sociodrami se koriste poznate tehnike psihodrame kao što su: zame-na uloga, dubliranje, ogledanje, monolog, skulptura, improvizovano igranje uloga. Sociodramatičari teže ka tome da razumeju opšte ljudsko socijalno ponašanje, ali se u isto vreme fokusiraju na grupu sa kojom rade, kao celinu. Bitno je ono što grupa proizvede, stvori i donese na „površinu”, dakle ono čime grupa želi da se bavi. Grupa kao celina bila je i bazičan Morenov postulat. U tom principu, Morenova sociodrama je forma socioterapije – akciono

⁹ Jakov Levi Moreno, Zerka Moreno, *Psychodrama*, Vol. 3, Baecon House, New York, 1969, p. 64.

¹⁰ Natan Kellermann, Felix Peter, “Epigenetic transmission of Holocaust Trauma: Can nightmares be inherited?”, *Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences*, 1998, Vol. 50, No. 1, pp. 33–39.

¹¹ Natan Kellermann, Felix Peter, *Sociodrama and Collective Trauma*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007, p. 46.

¹² Alison Garcia, “Exploring the boundaries between Psychodrama and Sociodrama”, in: Ron Wiener, Kate Kirk (eds.), *Sociodrama in a Changing World*. Lulu.com, UK, 2011, pp. 33–34.

¹³ Zoran Đurić, Jasna Veljković, Miomir Tomić, *Psychodrama – A Beginner's Guide*, Jessica Kinsley Publishers, London and Philadelphia, 2006, p. 26.

orijentisani ekvivalent grupne analize koju je postulirao Fuk.¹⁴ Fuks posmatra grupu u grupnoj analizi kao jedinstvenu celinu, gde svaka promena u bilo kojem delu grupe izaziva promene u celom grupnom sistemu. Iz sociodramske perspektive mi razmatramo stvari uvek u aktuelnom socijalnom, društvenom i političkom kontekstu.

Sociodramska perspektiva je bazirana na opštim funkcijama i karakteristikama ljudi koje su detaljno opisane u geštalt psihologiji.¹⁵ Ova perspektiva posmatra kako čoveka holistički, kao jedan formativni entitet koji omogućava ljudima da uče kako da razlikuju figuru od pozadine, ali i da shvate da ne postoje odvojeni detalji čak i onda kada ih takve doživljavamo, te da je sve što se događa, bilo vidljivo ili ne, deo jedne nerazdvojive celine. U sociodrami, ovaj ljudski kapacitet se upotrebljava da bi se prepoznao generalni efekat serije događaja, koji prvobitno nisu bili prepoznati. Sociodramska priča se razvija postepeno, kada mi počinjemo da prepoznavamo odnose između nekih naizgled različitih i odvojenih događaja i kada uspemo da ih povežemo u koherentnu celinu.

Terapijski proces u sociodrami može se posmatrati i kroz faktore koji utiču na grupni rad. Jalom (Yalom)¹⁶ se bavio analizom procesa terapijske promene u grupama. Smatrao je da je to veoma kompleksan proces koji se odvija kroz interakciju ljudskih doživljavanja koje je nazvao „terapijskim faktorima” grupnog rada, navodeći njih jedanaest: instalacija nade, univerzalnost, pružanje informacija, altruizam, korektivna rekapitulacija primarne porodične grupe, razvoj tehnika socijalizacije, imitativno ponašanje, interpersonalno učenje, grupna kohezija, katarza i egzistencijalni faktori. Jalom navodi: „Iako isti faktori deluju u svim tipovima terapijskih grupa, njihova interakcija i razlika u značaju u velikoj meri variraju od grupe do grupe”.¹⁷ Sa druge strane, „... usled pojedinačnih razlika, učesnici iste grupe mogu imati koristi od različitih grupa terapijskih faktora”.¹⁸

¹⁴ Sigmund Heinrich Foulkes, On group Analysis, in: Elizabeth Foulkes (ed.), *Selected Papers of S.H. Foulkes: Psychoanalysis and Group Analysis*, Karnac Books, London, 1990, p. 129.

¹⁵ Leni Verhofstadt-Deneve, *Theory and Practice of Action and Drama Techniques-Development Psychotherapy from Existential-Dialectical Viewpoint*, JKP, London and Philadelphia, 2000.

¹⁶ Irvin Jalom, *Teorija i praksa grupne psihoterapije*, Psihopolis, Novi Sad, 2013, str. 23.

¹⁷ Isto, str. 24.

¹⁸ Isto.

POSTUPAK SOCIODRAME

Sa **formalne** tačke gledišta, za odvijanje sociodrame pogodan je dovoljno veliki i relativno prazan prostor, kao velika učionica sa pokretnim stolicama ili otvoreni amfiteatar. Ljudi sede u krugu sa otvorenim prostorom u sredini, gde se pod vođstvom sociodramatičara odvija sociodramska akcija. Okvirno vreme za trajanje jednog sociodramskog grupnog rada je od sat i po do dva i po sata. Poželjno je da je grupa heterogena po sastavu u odnosu na nacionalnu, socijalnu i versku pripadnost, socijalno poreklo i pol. Upravo različitosti a ne sličnosti pokreću sociodramsku akciju. Veličina grupe je varijabilna, od dva-deset pa do preko hiljadu učesnika. Kada se radi sa vrlo velikom grupom, korisna su tehnička pomagala. Bežični mikrofoni se može dodavati svakom učesniku, kako bi se čulo šta ko govori.

Grupna dinamika odgovara specifičnostima procesa u velikim grupama, počev od neobično visokog nivoa interpersonalne energije i tenzije, što pogoduje stvaranju dobre atmosfere za istraživanje unutargrupnih procesa, preko različitih mehanizama odbrane (projekcija, invazija personalizacije i depersonalizacije, anonimizacija i generalizacija), do iskazivanja dobrih i loših osećanja (Agayarian and Carter, 1993; de Mare, Piper and Tompson, 1991; Kreeger, 1975; Nitsun, 2015). Faze kroz koje prolazi sociodramski rad su: 1) odlučivanje o temi, 2) istraživanje teme kroz odigravanje niza uloga i scena, 3) prorađivanje pobuđenih osećanja i 4) diskusija o predmetu istraživanja. Sve tehnike psihodrame primenjuju se u sociodrami na način adaptiran velikoj grupi.¹⁹

Sociodrama je **susret jedne osobe – sociodramatičara – i velike grupe. Sociodramatičar** je voditelj sociodramske grupe, čiji zadatak je da podstakne sociodramsku akciju, da održi fokus pažnje na grupne interakcije, da obezbedi maksimalno učešće njenih članova, da facilitira grupni proces i realizuje evaluacioni proces nakon završenog sociodramskog rada.

Održati granice grupe i zadržati grupu u zajedničkom fokusu zahteva značajna voditeljska znanja i veštine, kao i temeljnu pripremu. Pre početka rada sa grupom sociodramatičar treba da bude temeljno informisan o specifičnoj istoriji grupe sa kojom radi, kao i o tome šta se članovima grupe događalo u njihovom zajedničkom socijalnom kontekstu. Preterano je zahtevati da sociodramatičar poznaje sve istorijske i socijalno-političke detalje, ali je značajno da nadoknadi nedostatak informacija svojom spremnošću da brzo uči i pamti detalje dobijene kroz sam grupni proces. Od svih detalja koje je sakupio na grupi, sociodramatičar treba da nađe centralni zajednički fokus cele grupe, na koji će se grupa usmeriti na tom sastanku. Pokazatelj da je sociodramatičar

¹⁹ Jasna Veljković, „Primena sociodrame u akademskom obrazovanju”, nav. delo, str. 129.

napravio zajednički fokus za celu grupu jeste to da su učesnici grupe kognitivno i emocionalno zainteresovani za bavljenje tom temom. Kada se određena tema fokusira, ona se jasno definiše i pravi se neka vrsta ugovora sa grupom koja se tiče slaganja grupe o radu na toj temi.

Sociodramski voditelj vodi računa da svi članovi grupe iskažu svoje mišljenje kroz sociodramsku akciju. Ovakav način rada nosi poruku da je svaki individualni član velike grupe značajan za grupu i da se svaki glas može zaista čuti. Time se podstiče jednakost, ispoljavanje različitosti i neutralizacija hijerarhijske strukture moći, što dovodi do istinske demokratije i pluralizma u akciji. Kada svaki član grupe progovori, događa se olakšanje, oslobađanje od tenzije u grupi, koje je utoliko izrazitije ukoliko je grupa veća. Takođe, svaki član može da oseti da je grupa kao celina mnogo više nego suma sastavljena od njenih pojedinačnih delova. Za vreme faze odigravanja scena, daje se prilika mnogim učesnicima grupe da na svoj način predstave isti događaj, kroz omogućavanje odigravanja različitih viđenja jedne te iste situacije. Kada se završi sociodramsko odigravanje, članovi grupe dele svoje doživljaje kompletne grupne seanse. Pravilo i zahtev na kome se insistira je da ne kritikuju jedni druge. Samoizražavanje može biti manje ili više lično, zavisno od teme koja je obrađivana. Potrebno je ostaviti neko vreme za zatvaranje grupe. To omogućava doživljaj kompletiranja i jedinstva grupe. Sociodrama omogućava mesto na kome različiti ljudi uče da poštuju različitosti, ali i uče da donose zajedničko mišljenje.

Voditelj sociodrame sreće se i sa „zamkama“ koje zahtevaju posebnu pažnju kako bi se sprečile moguće posledice. Ako se u grupi izrazi agresija, po pravilu dolazi do podele na podgrupe, koje mogu da ulaze u sukobe jedne sa drugima ili sa voditeljem. Sa druge strane, da bi se odigrale sociodramske situacije suprotstavljenih grupa, ove akcije su neophodne. Zato je veoma važna nepristrasnost voditelja sociodrame. Voditelji željni moći mogu koristiti sociodramsku veliku grupu za zadovoljenje sopstvenih narcističkih potreba pre nego za osnaživanje njenih članova, što može kreirati patološki autoritarnu organizaciju grupe sa represivnim uticajem na njene članove.

PRIMENA SOCIODRAME U OKVIRU NASTAVE

Primena sociodrame u akademskom obrazovanju ima za cilj da omogući studentima razvijanje profesionalnih kapaciteta kroz: sticanje uvida u primenu različitih tehnika grupnog rada i njihovih efekata, kao i u sopstveno mesto u grupi, korekciju socijalnog ponašanja, poboljšanje sopstvene uključenosti u grupu, kao i kroz istraživanje svoje aktuelne ali i buduće socijalne uloge u kontekstu fakulteta kome pripadaju. U ovom okviru ona je posebno primenljiva u okviru predmeta Socijalni rad sa grupom, što je podstaklo razvoj sistema od ukupno šest nastavnih jedinica, od kojih je prva uvodna, a sledećih pet

sadrže primenu sociodramskog pristupa. Nastavne jedinice su trajale po dva školska časa, tj. po jedan i po sat vremena.

Prvi, uvodni dvočas ima za cilj upoznavanje sa načinom rada, razvijanje međusobne komunikacije učesnika, ohrabrivanje spontanosti i kreativnosti i usmeravanje na nalaženje faktora koji su zajednički članovima grupe. Način rada podrazumeva da grupa sedi u krugu, da je veoma značajno poštovati granice grupe u smislu: započinjanja tačno na vreme, završetka grupe na vreme, kao i poštovanja pravila dobronamernosti prema sebi i drugima. Učesnici se dele u grupe od po pet do osam učesnika po svojoj volji, sa zadacima: 1) da komuniciraju međusobno u grupi, na temu šta je to što ih povezuje baš u tu grupu, šta je ono što im je zajedničko; 2) da smisli ime grupe; 3) da zajedno razmisle šta je ono što očekuju od akcionog grupnog rada, šta je ono što im je potrebno; 4) da na neverbalan način predstave sebe kao grupu, ne kao pojedince – pokretom ili skulpturom. Nakon toga, voditelj grupe rezimira i zaokružuje nastavnu jedinicu.

Nakon uvodnog dvočasa, sociodramski metod dominira u daljoj nastavi. Prvi deo rada grupe uvek uključuje „zagrevanje” grupe za rad. Voditelj pita grupu šta se im značajno dogodilo od prethodne nastave. Učesnici grupe se dobrovoljno javljaju sa odgovorima, koji sadrže širok opseg, od širokih i opštih do vrlo konkretnih tema: od realne zabrinutosti za situaciju u svetu povodom određenih događanja, ekonomsku i političku situaciju kako u svetu tako i u našoj zemlji, do različitih socijalnih situacija sa kojima se studenti susreću u životu, na akademskim studijama ili na praktičnoj nastavi. Često iznose situacije u kojima nisu imali dobro rešenje ili dobar odgovor u interpersonalnom ili grupnom kontekstu, te traže od sebe i grupe alternativne odgovore i rešenja. Sve što se izgovori ili dogodi na grupi se prati i uvažava. Od studenata se traži da se izražavaju vrlo jasno i konkretno, što je i jedan od značajnih postulata sociodramskog rada.

Dva su moguća nastavka posle zagrevanja. Jedan je sociodramski akcioni rad u okviru velike grupe na sadržaj na koji je grupa najviše rezonirala, ali u okviru teme koja je određena za tu nastavnu jedinicu. Primenjuju se različite sociodramske tehnike za odigravanje alternativa mogućih rešenja. Drugi jeste aktivacija svih studenata u grupnu dinamiku tako što im se da određeni zadatak, povezan sa aktualnom problematikom, koja je razvojno ili profesionalno bliska učesnicima. Budući da je u pitanju velika grupa, zadaci se realizuju u okviru malih grupa, zatim se ishodi grupa prezentuju i diskutuju u velikoj grupi. Kako su primenjeni u daljoj nastavi opisano je u daljem tekstu.

Drugi dvočas je posvećen predstavljanju i primeni osnovnih psihodramskih tehnika: postavljanje scene, ulaženje u ulogu, zamena uloga, ogledanje²⁰

²⁰ Ogledanje (engl. “mirroring”) predstavlja tehniku u kojoj osobe, koje na sceni odigravaju značajne druge, iz protagonistinog života ponavljaju scene i ponašanja

i dubl ("duble")²¹. Učesnici se podstiču da izlože situacije sa osobama koje su im značajne. Dobrovoljci zatim postave scenu sa osobom koja mu je značajna i/ili sa kojom je u konfliktu, da uđe u ulogu osobe koju želi da predstavi, da odabere učesnika koji će da uđe u ulogu te osobe posle njega/nje, da komunicira sa tim predstavnikom, i da zatim zameni uloge. **Treći dvočas** ima za cilj dalje razvijanje i osveščivanje grupne dinamike. Voditelj započne ukazujući na neki aktualni manji problem u grupi, dovoljno neutralan da bi mogao da se javno izloži, i otvara diskusiju. Kada učesnici produkuju ideje pogodne za sociodramsko predstavljanje, podstakne ih da postave scenu i uđu u uloge, zamenjuju uloge i odigravaju alternative. Zatim se učesnici podele u male grupe sa onima koje manje poznaju. Svaka grupa dobija iste zadatke: 1) da odaberu vođu grupe, 2) da osmisle cilj postojanja svoje grupe iz šireg područja socijalnog rada, 3) da kroz tu aktivnost razviju i prate svoju grupnu dinamiku i 4) da se svaka grupa zasebno predstavi velikoj grupi i opiše svoju grupnu dinamiku. Nakon toga, voditelj podstiče grupnu diskusiju i rezimira rezultate postignute vežbom. **Četvrti dvočas** ima za cilj da učesnici pokažu sopstvenu inicijativu te da sami odrede temu nastave i da je sociodramski istraže. Uz podršku voditelja postave scenu, uđu u uloge, odigravaju scenu i njene alternative, zatim diskutuju u grupi svoje uvide i ishode grupnog rada. **Peti dvočas** je posvećen razvijanju i osveščivanju grupne dinamike u timskom radu, kroz ulaženje u određene uloge članova tima, napor da se istovremeno bude član i da se bude veran u dobijenoj ulozi, kao i kroz praćenje i sebe i grupe. Formiraju se male grupe na osnovu nasumičnog kretanja studenata, koje zatim ostvaruju sledeće zadatke: 1) da osmisle mini projekat, 2) da se svaki član ponaša u skladu sa unapred zadatom ulogom (svaki član svake grupe dobija papirić sa napisanom ulogom u grupi), a da ne kaže drugima svoju ulogu, 3) da svaka grupa predstavi projekat u velikoj grupi i da svaki član kaže koju je ulogu imao i kako se osećao u tome. Uloge su: vođa ili šef, pomoćnik šefa, saboter, član grupe koji stalno menja svoje mišljenje u skladu sa time šta glavni u grupi kaže, tihi član grupe ili čutljivac koji se ne ističe, balanser koji smiruje situaciju kada se odnosi u grupi zaoštire. Poslednji, **šesti dvočas** posvećen je prikazivanju i uviđanju grupne dinamike neke grupe po izboru učesnika grupe. Primenjuju se

u kojima je učestvovao protagonist. Protagonist „kao u ogledalu” posmatra „sebe” i druge u akciji.

²¹ Tehnika dubliranja (engl. „duble”) podrazumeva „uživljavanje” u ulogu protagoniste kroz zauzimanje telesnog stava, podražavanje izraza lica i pokreta, da bi se izgovorile reči za koje nalazimo da su primerene situaciji. Obično osoba koja dublira (dubl) stane iza ili pokraj protagoniste. Voditelj nakon akcije dubla pita protagonistu: „Da li su to tvoje reči?” ili „Da li bi to učinio?” Prihvatanjem ili odbijanjem akcije i reči dubla od strane protagonista razvija se i psihodramska akcija.

sve naučene tehnike, odigravaju se scene i njene alternative, i na kraju diskutuju osećanja i uvidi tokom ovog rada.

ISTRAŽIVANJE EFEKATA PRIMENE SOCIODRAME

Uvođenje šest dvočasa praktične nastave sa primenom sociodramskog metoda otvorilo je sledeće pitanje: da li ovakav način rada ima efekata na učesnike, i, ako da, kakvi su oni. Time se odredio i predmet ovog istraživanja, koji se odnosi na efekte primene sociodramskog pristupa u nastavi predmeta Socijalni rad sa grupom.

Cilj istraživanja je bio analiza efekata koji sistem od pet nastavnih jedinica, zasnovan na sociodramskom pristupu, ima na varijable grupnog rada kod studenata u visokoškolskoj nastavi. Varijable grupnog rada, koje su razmatrane, bile su: grupna kohezija, osećaj pripadnosti grupi, osećaj uključenosti u grupu, nivo učešća u komunikaciji, osećaj odgovornosti za grupu, uticaj učesnika na grupu, nivo organizovanosti grupe, uticaj neformalnog vođe na grupu, uticaj formalnog vođe na grupu (profesorke) i usmerenost grupe cilju. *Grupna kohezija* u svakoj grupi osnovni je uslov za njen opstanak. Po Jalomu²², „kohezija je široko definisana kao rezultat svih sila koje utiču na članove grupe da ostanu u njoj ili, jednostavnije, privlačnost grupe za njene članove”. Ova varijabla može da se razloži na elemente: osećaj pripadnosti grupi, uključenosti u nju, učešća u komunikaciji, nivo organizovanosti grupe, prihvatanje cilja grupe kao ličnog cilja; uticaj članova na grupu, osećaj odgovornosti za nju a za uzvrat osećaju da ih grupni članovi uvažavaju i podržavaju. *Osećaj pripadnosti grupi* je osnovni uslov započinjanja grupnog rada; bez osećaja pripadnosti grupi nema funkcionisanja grupe. Sa protokom vremena provedenim na grupi osećaj pripadnosti raste ukoliko se grupa razvija u konstruktivnom smeru i ukoliko se vremenom postigne visok nivo kohezivnosti grupe. *Osećaj uključenosti u grupu* se tiče subjektivne procene sopstvenog doživljaja uključenosti u grupne tokove, ne samo u socijalnom već i u emocionalnom smislu. Ona podstiče motivaciju za pohađanje grupe i za interakciju sa članovima grupe. *Nivo učešća u komunikaciji* članova grupe zavisi kako od ličnih karakteristika članova, te njihove komunikativnosti ili teškoća u komunikaciji, tako i od poverenja koje vremenom stiču u grupu i njene članove. U kohezivnijim grupama, u kojima postoji kooperacija i poverenje između članova grupe, nivo učešća, odnosno aktivnosti njenih članova je veći. *Osećaj odgovornosti za grupu* je visoko povezan sa doživljajem članstva u grupi kao dela svog identiteta. Varijabla *uticaj učesnika na grupu* odnosi se na percepciju svakog člana grupe o tome koliko se njegova/njena reč zaista čuje u grupi. *Nivo organizovanosti*

²² Irvin Jalom, *Teorija i praksa grupne psihoterapije*, nav. delo, str. 79.

grupe je varijabla koja je određena ciljevima grupe, njenom, od veličinom, značaja koji ciljevi grupe imaju za njene članove i vrstom vođstva. Kako u svakoj grupi postoji jedan i više *neformalnih vođa* grupe koji se smenjuju tokom trajanja grupnog procesa, njegov uticaj je takođe značajan. *Uticaj formalnog vođe* na grupu jedna je od najizraženijih varijabli grupnog rada, posebno ako se grupe vode na direktivan način, kako se vodi sociodrama. On vremenom raste ukoliko članovi grupe uviđaju sopstvenu korist od boravka na grupi. Varijabla *usmerenosti grupe ka cilju* direktno odgovara na pitanje da li je grupa ispunila očekivanja učesnika, odnosno da li je realizovala postavljene ciljeve, te da li je njeno funkcionisanje imalo smisla. Ukoliko se dobro vodi, grupa je sve usmerenija ka cilju sa protokom vremena. Ove varijable predstavljaju različite delove procesa promene te se neke (grupna kohezija) odnose na nivo spoznaje, neke na nivo ponašanja (naš uticaj na grupu), a neki na nivo emocija (osećaj pripadnosti grupi, osećaj odgovornosti za grupu). Oni su u stalnoj međugri tokom rada grupe, a njihova prisutnost u grupama zavisi od vrste i cilja grupnog rada, sastava grupe i načina njenog vođstva.

Istraživanje efekata je značajno radi formiranja naučno zasnovanog mišljenja o korisnosti primene sociodramskog pristupa u visokoškolskoj nastavi.

METOD ISTRAŽIVANJA

Sprovedeno je istraživanje u kome je primenjen metod ponovljenog merenja, u kome je isti upitnik zadavan pre početka nastave sa sociometrijskim pristupom i na kraju te nastave. **Nezavisna varijabla istraživanja** je bio sistem od pet nastavnih jedinica u okviru predmeta Socijalni rad sa grupom, koje sadrže primenu sociodramskog pristupa. **Zavisne varijable** su navedene varijable grupnog rada.

Instrument istraživanja. Upitnik *Procena faktora grupnog rada – PFGR* konstruisan je za svrhe ovog istraživanja. Sastojao se od liste od 10 aspekata grupnog rada, navedenih u opisu zavisnih varijabli istraživanja, čija se prisutnost u grupi procenjuje na petostepenoj skali Likertovog tipa (1 – nimalo prisutno, 5 – veoma prisutno).

Uzorak. Populaciju su činili studenti treće godine socijalne politike i socijalnog rada koji pohađaju obavezni predmet Socijalni rad sa grupom. Od ukupnog broja, od N=100 studenata, koji su u toku istraživanja pohađali ovaj predmet, upitnik za početnu procenu popunilo je N=89 studenata, dok je njih N=76 popunilo upitnik za završnu procenu. U konačni uzorak ušlo je 70.0% (N=70) studenata koji su popunili oba upitnika, od toga je bilo 12.9% muškog (N=9) i 87.1% ženskog pola. Prosečan uzrast ispitanika bio je M=22.26 godina (SD=0.716).

Postupak istraživanja. Studentima koji pohađaju nastavu iz predmeta Socijalni rad sa grupom je na kraju prvog uvodnog dvočasa nastave zadata

forma za početnu procenu upitnika „Procena faktora grupnog rada – PFGR” (T1). Studenti su zatim pohađali pet dvočasova nastave sa sociodramskim pristupom u razmaku od tri meseca, na kraju kojih su popunjavali formu za završnu procenu istog upitnika (T2).

Statistička obrada podataka obuhvatala je deskriptivnu statistiku, analizu značajnosti razlika između aritmetičkih sredina za zavisne uzorke i analizu glavnih komponenti. Primenjen je program za statističku obradu podataka IBM SPSS Statistics 22.

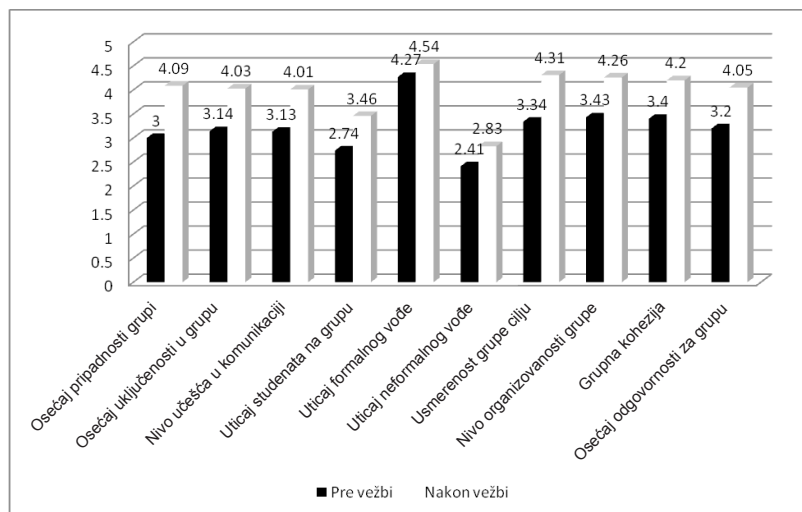
REZULTATI

Analiza značajnosti razlika između aritmetičkih sredina za zavisne uzorke pokazala je da su razlike između prve i druge procene bile značajne za sve posmatrane varijable u smeru viših rezultata u ponovljenoj proceni (Tabela 1).

Tabela 1. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina za T1 i T2

	Varijabla	N	Pre nastave		Nakon nastave		t (df=69)	p
			M _{T1}	SD _{T1}	M _{T2}	SD _{T2}		
1.	Grupna kohezija	70	3.40	1.041	4.200	0.773	6.782	0.000
2.	Osećaj pripadnosti grupi	70	3.00	1.022	4.09	0.717	10.317	0.000
3.	Osećaj uključenosti u grupu	70	3.14	0.952	4.03	0.742	8.448	0.000
4.	Nivo učešća u komunikaciji	70	3.13	1.08	4.01	0.925	7.104	0.000
5.	Osećaj odgovornosti za grupu	70	3.20	0.99	4.05	0.74	8.377	0.000
6.	Uticaj učesnika na grupu	70	2.74	0.958	3.46	1.003	6.502	0.000
7.	Nivo organizovanosti grupe	70	3.43	1.137	4.26	0.829	7.565	0.000
8.	Uticaj neformalnog vođe	70	2.41	1.257	2.83	1.340	5.348	0.000
9.	Uticaj formalnog vođe	70	4.27	0.779	4.54	0.811	2.849	0.000
10.	Usmerenost grupe cilju	70	3.34	0.946	4.31	1.790	8.720	0.000

Grafikon 1. Aritmetičke sredine po varijablama grupnog rada za T1 i T2

Analiza glavnih komponenti je transformisanje m izmerenih i međusobno povezanih varijabli u m ortogonalne, međusobno nepovezane glavne komponente, dakle u nove varijable oslobođene međusobne korelacije, koje pokazuju pravce nezavisnih uticaja u okviru skupa varijabli. Analiza glavnih komponenti za početnu i završnu procenu pokazuje da se u oba slučaja izdvajaju tri glavne komponente, koje objašnjavaju oko 55% varijanse (Tabela 2). Struktura glavnih komponenti na početnoj i na završnoj proceni ukazuje na promene koje se dešavaju nakon primene sociodramske nastave (Tabela 3). Struktura prve komponente je u obe procene slična, sa najvećom zasićenošću varijabli „nivo učešća u komunikaciji“, „uticaj neformalnog vođe“, „osećaj uključenosti u grupu“ i „uticaj studenata na grupu“, s tim što u završnoj proceni visoku zasićenost imaju i „nivo organizovanosti grupe“ i „grupna kohezija“. Struktura treće glavne komponente je skoro identična – ona je daleko najviše zasićena osećajem pripadnosti grupi. Najveća razlika u strukturi pokazuje se kod druge komponente, koja je u prvoj proceni najzasićenija grupnom kohezijom, osećajem odgovornosti za grupu i u negativnom smeru uticajem studenata na grupu, dok je u završnoj proceni najzasićenija uticajem formalnog vođe i usmerenošću grupe prema cilju.

Tabela 2. Analiza glavnih komponenti početne i završne procene

Objašnjena totalna varijansa						
Komponenta	Glavne komponente početne procene			Glavne komponente završne procene		
	Total	% varijanse	Kumulativni %	Total	% varijanse	Kumulativni %
1	2.700	27.001	27.001	2.739	27.391	27.391
2	1.594	15.935	42.936	1.527	15.273	42.664
3	1.261	12.613	55.549	1.324	13.244	55.908

Tabela 3. Struktura glavnih komponenti početne i završne procene

Varijabla	Struktura prve tri komponente za T1			Struktura prve tri komponente za T2		
	1	2	3	1	2	3
Grupna kohezija	.458	.523	.149	.592	.424	-.035
Osećaj pripadnosti grupi	-.026	-.187	.881	.138	-.100	.874
Osećaj uključenosti u grupu	.656	-.434	.378	.602	-.498	.367
Nivo učešća u komunikaciji	.700	-.177	-.058	.669	-.450	.059
Osećaj odgovornosti za grupu	.502	.516	.274	.448	.367	.159
Uticaj učesnika na grupu	.605	-.536	-.198	.592	-.257	-.444
Nivo organizovanosti grupe	.512	-.106	-.021	.665	.188	-.016
Uticaj neformalnog vođe	.662	-.099	-.306	.666	-.026	-.307
Uticaj formalnog vođe	.327	.450	.254	.215	.613	.201
Usmerenost grupe cilju	.428	.472	-.326	.191	.585	.019

DISKUSIJA

Nalazi ukazuju na prednosti primene sociodramske metode grupnog rada u radu sa studentima socijalnog rada. Ova vrsta rada je za studente u početku bila zahtevna jer je traženo angažovanje ne samo intelektualnog, već i ličnog i emocionalnog faktora, koji se ogleda i prelama kroz proces stalne interpersonalne razmene članova grupe. Grupa je krenula od nelagodnosti i početne

anksioznosti susreta sa novom metodom učenja i voditeljem koji od njih zahteva aktivno učešće i maksimalno angažovanje. Podatak da je tokom redovnih grupnih susreta značajno porasla grupna kohezija i njeni elementi: osećaj pripadnosti grupi, osećaj uključenosti u grupu, nivo učešća u komunikaciji, osećaj odgovornosti za grupu, nivo organizovanosti grupe i uticaj studenata na grupu, sugeriše da su studenti stekli poverenje i uvideli prednosti sociometrijske metode akcionog učenja. Interesantno je da je analiza glavnih komponenti pokazala da je grupisanje varijabli smislenije u završnoj proceni, gde varijable aktivacije studenata (uključujući i uticaj formalnog vođe) jasnije definišu prvu komponentu u kojoj su najviše zastupljeni različiti aspekti bihejvioralne komponente grupne kohezije i uticaj neformalnog vođe. Moguće je da ova komponenta postaje jasnije profilisana u završnoj nego u početnoj proceni zbog organizujućeg uticaja povećane grupne kohezije. Zanimljivo je i da se osećaj pripadnosti grupi odvaja kao nezavisan uticaj u trećoj glavnoj komponenti, kao da je emotivna komponenta kohezivnosti nezavisna od bihejvioralne komponente. Rezultati sugerišu da je došlo do značajnog povećanja i emotivnog i akcionog učešća studenata. Ovome svakako doprinosi aktivacija studenata u svim fazama akcionog učenja: identifikacija i deskripcija teme, primena akcionih tehnika kroz simboličko predstavljanje objekata (igranje uloga, dubliranje i izlaženje iz uloga) i rešavanje problema kroz sagledavanje alternativnih interpretacija²³, što sve stimuliše finalnu integraciju novog gradiva kroz refleksiju.

Promene strukture glavnih komponenti od početne do završne procene sugerišu da se tokom primene nastave izdvojio nezavisan uticaj formalnog vođe, koji nije bio toliko primetan na početku. Izdvajanje u završnoj proceni glavne komponente, koja je najzasićenija uticajem formalnog vođe i povećanjem usmerenosti grupe ka cilju, ukazuje da su studenti osvestili da formalni vođa grupe (profesor) vodi studente kroz jasno strukturirane i planom osmišljene zadatke, tako da se podeljene misli i osećanja konkretizuju na sceni i na taj način postaju vidljivi. Tako su rezultati primene nastave bili jasni i konkretni za studente. O pozitivnom uticaju formalnog vođe svedoče i nalazi o njihovoj povećanoj aktivaciji i boljem osećanju u grupi.

U svakom terapijskom grupnom radu, da bismo postigli pozitivne terapijske promene i napredovanje članova grupe, neophodno je da se dogodi integracija ličnosti, na jednom nivou koji je značajno viši od prethodnog. Integracija se ne može postići delovanjem samo kognitivnog, odnosno intelektualnog faktora. Potrebno je uključiti i emocionalni i bihejvioralni faktor, kroz koji se eksternalizuju emocije i kognicije kroz intenzivne interpersonalne komunikacije na grupama. Zapravo, interpersonalno polje, u kome postoji

²³ Leni Verhofstadt-Deneve, *Theory and Practise of Action and Drama Techniques-Development Psychotherapy from Existential-Dialectical Viewpoint*, op. cit., p. 227.

visoka kohezija grupe, omogućava bezbednu eksternalizaciju sopstvenih ne samo kognitivnih, već i emocionalnih odgovora. Klasično učenje kroz „ex cathedra” nastavu sadrži u sebi najčešće nizak nivo razmene između sledeća dva nivoa: studenata i njihovih učitelja, sa jedne strane, a sa druge između samih studenata. U akcionom, iskustvenom učenju kroz primenu sociodramske metode, upravo se postiže visok nivo aktivnosti studenata koji intenzivno komuniciraju među sobom ali i sa profesorom, integrišući kognitivni, emotivni i bihejvioralni aspekt promene koja se odvija kroz učenje. Ukoliko želimo zaista da se određeno znanje usvoji, ono mora da pripadne ličnosti koje će ga doživeti „kao svoje”, ali samo onda kada se konfrontira sa novim znanjem, kritički razmotri i sagleda iz različitih mogućih uglova i tako obrađeno prihvati. Ovaj proces zapravo omogućava vrstu uvida u smisao i značenje novostečenih znanja, ali pruža i određenu vrstu slobode učesnicima da ispituju alternative mogućih rešenja.

Nije zanemarljivo ni to što ovakav način rada omogućava učenje efikasnog vođenja grupe, kako u smislu iskustvenog učenja značaja, koji dobro vođena grupa ima za njene članove, tako i u smislu učenja po modelu načina na koji se efikasno vodi velika grupa.

U skladu sa dobijenim rezultatima su i nalazi Leni Ferhofstad-Denev (Leni Verhostadt-Deneve), koja piše: „Glavni cilj primene akcionih tehnika u edukaciji nije odigrati sve sa studentima, već proširiti im lične vidike o razmišljanju o datoj temi, u toku procesa nastave, gde su studenti aktivno stimulirani kroz „Ja-Ti” dinamiku ka izražavanju personalnih refleksija u kojima inkorporiraju novo znanje u svoj lični set dotle stečenih znanja”.²⁴

Ograničenje istraživanja je selekcionisan uzorak tako da je istraživanjem obuhvaćeno 70,0% studenata, koji su bili najprilježniji u pohađanju nastave, što sugerise da su bili i najmotivisaniji, tako da ne znamo viđenje studenata koji nisu pohađali nastavu, možda i zbog neodgovarajućeg metoda rada. Međutim, svakodnevno iskustvo u radu sa studentima pokazuje da je variranje u pohađanju nastave deo visokoškolskog obrazovanja, podložno uticaju raznih faktora, od kojih je kvalitet nastave samo jedan od uticaja.

Ograničenje je i što nema kontrolne grupe koja nije imala iskustvo u primeni sociodrame u grupnom radu. Kako se radi o studentima treće godine studija i o relativno kratkom vremenskom razmaku od tri meseca, verovatno je da su promene koje su opisane posledica načina njihove aktivacije na nastavi kroz sociodramski rad. Takođe, nema kontrolne grupe koja bi imala iskustva u primeni aktivnog učenja kroz neku drugu metodu, tako da nemamo podatke o poređenju efekata primene sociodramskog pristupa sa drugim metodama aktivnog učenja.

²⁴ Ibid., p. 226.

ZAKLJUČAK

Prikazano istraživanje se bavi pitanjem koje varijable grupnog rada deluju prilikom primene sociodrame tokom edukacije studenata za socijalni rad u grupi. Nalazi našeg istraživanja ukazuju na pozitivne efekte primene akcionog sociodramskog rada sa studentima socijalnog rada i socijalne politike a u okviru predmeta Socijalni rad sa grupom. Pokazalo se da ovaj način rada značajno povećava aktivnu participaciju studenata, poboljšava njihovo osećanje pripadnosti grupi i omogućava iskustveno učenje značaja grupnog rada i učenje po modelu načina vođenja efikasnog grupnog rada. Ovim se dobija još jedna potvrda značaja koji aktivno učenje ima za usvajanje profesionalnih sadržaja, a posebno veština stručnog rada.

Ograničenja istraživanja su nedostatak podataka o studentima koji nisu ušli u uzorak jer su se osuli, kao i nedostatak kontrolne grupe u kojoj se ne bi primenjivalo akciono učenje i kontrolne grupe u kojoj bi se primenio neki drugi oblik aktivnog učenja, a ne sociodramski pristup. Potrebna su dalja istraživanja da bi se proverili nalazi kada se uključe adekvatne kontrolne grupe, da bi se specifikovali elementi grupnog rada koji najviše doprinose dobijenom efektu, kao i da bi se ispitala primena ovog pristupa u drugim okvirima nastave.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Garcia, Alison, "Exploring the boundaries between Psychodrama and Sociodrama" in: Ron Wiener, Kate Kirk (ed.), *Sociodrama in a Changing World*, Lulu.com, UK, 2011.
- [2] Foulkes, Sigmund Heinrich, "On group Analysis" in: Elizabeth Foulkes (ed.), *Selected Papers of S.H. Foulkes: Psychoanalysis and Group Analysis*. Karnac Books, London, 1990, pp. 127–137.
- [3] Zoran, Đurić, Jasna, Veljković, Milomir, Tomić, *Psychodrama – A Beginner's Guide*, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2006.
- [4] Irvin, Jalom, *Teorija i praksa grupne psihoterapije*, Psihopolis, Novi Sad, 2013.
- [5] Kellermann, Natan, Peter, Felix, "Epigenetic transmission of Holocaust Trauma: Can nightmares be inherited?", *Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences*, 1998, Vol. 50, No. 1, pp. 33–39.
- [6] Kellermann, Natan, Peter, Felix, *Sociodrama and Collective Trauma*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007.
- [7] Moreno, Jakov Levi, *Who shall survive?*, Baecon House, New York, 1953.
- [8] Moreno, Jakov Levi, *Psychodrama*, Vol.1, Baecon House, New York, 1976.
- [9] Moreno, Jakov Levi, Moreno, Zerka, *Psychodrama*, Vol. 3, Baecon House, New York, 1969.

- [10] Petrović, Dušan, Sedmak, Tomislav, *Metode grupnog socijalnog rada*. Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku – Fakultet političkih nauka, Beograd.
- [11] Siegler, Robert, Deloache, Judy, Eisenberg, Nancy, Saffran, Jenny, *How children develop*, Worth, New York, 2003.
- [12] Veljković, Jasna, „Mogućnosti primene metode sociodrame u akademskom obrazovanju”, *Godišnjak*, Vol. 10, br. 16, 2016, str. 123–135.
- [13] Verhofstadt-Deneve, Leni, *Theory and Practice of Action and Drama Techniques-Development Psychotherapy from Existential-Dialectical Viewpoint*, JKP, London and Philadelphia, 2000.

*Jasna Veljković
Jasna Hrnčić*

IMPLEMENTATION OF SOCIODRAMATIC APPROACH IN THE EDUCATION OF STUDENTS OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK

Abstract

In this article the effects of application of sociodramatic approach in an academic teaching were explored. The objective of the research was to analyze the effects that system of five teaching units, based on sociodramatic approach, had on the group work variables of students in higher education. The group work variables that were considered were group cohesion, a sense of belonging to a group, a sense of involvement in the group, level of participation in communication, a sense of responsibility for the group, the impact of the participants in the group, the level of organization of the group, the impact of the group informal leaders, the impact of the group formal leader (professor) and focus on the group aim. Research was carried out on a sample of 70 students of Social Policy and Social Work. Applied method was repeated measurements. Analysis of the significance of differences showed significantly higher results for all observed variables in the repeated assessment, while principal component analysis indicated the change in structure of the obtained results. The findings suggest that the application of sociodramatic approach in the academic teaching improves participation of students, their feeling of group belonging and their learning of the method of leading effective group work.

Key words:

group process, sociodrama, social work in group, university, group work variables.